

Андрій СОДОМОРА (Львів)

МАГІЯ НАДВЕЧІР'Я

*Die Luft ist kühl und es dunkelt
Und ruhig fließt der Rhein
Der Gipfel des Berges funkelt
Im Abendsonnenschein.*

*Повітря свіже – смеркає,
Привільний Рейн затих;
Вечірній промінь грає
Ген на шпильях гірських.*

Гайнріх Гайне, “Лорелея”
(Переклав Л. Первомайський)

Якби хтось надумав укласти антологію поетичних творів, присвячених найзворушливішій порі дня – надвечір'ю, то в тій книзі, – а склався б, напевно, об'ємистий том, – наведена строфа із “Лорелеї” ясна б чи найпримітніше. А якщо б захотіли зазирнути в давнину – як там сприймали надвечір'я, то десь за найдальшими часовими обр'яями надовго затримав би нашу увагу краєвид, що завершує найзнаменитішу, першу, із Вергілієвих “Буколік” (недарма ж автора “Пастуших пісень” називають передвісником романтичної доби):

*Все ж то зі мною бодай одну ніч ти б міг перебути –
Листя настелимо тут. Є ж і яблука спілі у мене,
Є і каштани м'які, віддавив і сиру я вдосталь,
А вдалині оно, глянь, над хатами димки уже в'ються
І від гірських верховин вечорові стеляться тіні.*

Втім, у його сучасника, Горация, навіть у суворих “Римських одах”, – цей же щемкий (“солодко-гіркий”, – сказав би давній поет) настрій надвечір'я, яким відчув його М. Зеров:

*То діти ратаїв і пастухів були,
Що в поті билися, робивши бідну різу,
І з гаю надвечір везли
На розказ матері трісок і хмизу, –
Як сонце на шпильях гасило промінь свій
І тихо йшли воли, не корячись занозам,
І, навіваючи спокій,
Ступала ніч за їх повільним возом...*

Далі, перебігши через тисячоліття (думка, на відміну від думи, – щось перелітне), мимоволі побачимо Шевченкових “плугатарів”, що “з плугами йдуть”,

а там, і не зчуємось, як замуликаємо “Тихесенький вечір на землю спадає...” і, словами пісні, проситимемо, щоб сонечко ще не лягало до сну, щоб іще трохи потішило нас (чи легко посмутило?) своїм прощальним світлом, що таке далеке (не так у часі, як у настрої) від світла ранкового – вітального!.. Втім, раз ми вже навели античні паралелі, мусимо визнати: як у Вергілія, так і в Горация, мова лише про тіні гір, які довшають при заході сонця; про саме ж надвечірнє світло мови немає. М. Зеров, будучи поетом, не втримався – “домалював” Горацієву “картину”, додав їй того романтичного світла, якого в оригіналі не знайдемо; тут просто: “коли сонце змінювало гірські тіні” – людина визначала час за тим одвічним “сонячним годинником”. Так і в Гомера: “Впало в глибіню Океану осяйливе сонця світило, / Чорну приводячи ніч на просторі поля хлібодайні”. Впало, не лишивши того золота, про яке, згадала Ліна Костенко: “...півнеба захід – золото червоне”... Щоправда, те надвечорове золото, зблисками на воді, присутнє у пізньолатинського поета Немесіана: “Ну, але Феб уже коні жене із гребеня світу – / Час і худібку зганяє до води, де золота зблиски”. Справді, “поезія – наче картина” (Гораций): вже й не знаємо, чи то лиш витвір уяви, чи таки десь бачили ми той краєвид – натомлену цілоденною спекою худібку, що гасить спрагу над визолоченим плесом розлого ставка?..

Але все-таки стримаймо непосидющу думку й повернімося до строфи, що в епіграфі. Зупинімо свій погляд лише на ній і подивуймося, що то за світ може вибудувати поет за допомогою якогось десятка слів! Якби цю строфу міг прочитати Гораций, – напевно б, захоплений, повторив свої ж рядки з “Поетичного мистецтва”:

*...спробує кожен
Скласти й собі щось подібне, легке, але надаремно
Потом спливав би: таку має силу зв'язок і порядок,
Так набирає ваги звичайнісіньке, з бесіди, слово.*

Справді ж, немає тут, у Гайне, якихось вишуканих слів-дивоглядів, об які нерідко спотикаємось, гортаючи сучасних поетів; є, однак, те, без чого не буває справжньої поезії, – майстерний зв'язок слів, неповторний звукопис, ідеальна точність слова. Є ще щось таке, що й словом нелегко окреслити. А щоб полегшити, можливо, й уприємнити собі стежку в озвучене (й осяяне) німецькою мовою надвечір'я, маймо на оці й українську версію (усе ж пізнаємо в порівнянні). І не тому, щоби “критикувати” нашого перекладача. Ні, саме тому, щоб якомога повніше відчути першотвір (ідеально було б – “однією душею” з німецьким поетом).

Але перед тим, аніж зіставляти, – ще декілька, хай непорядкованих і не по-науковому викладених, думок про німецьку строфу. Без порівняння й тут не обійдемося. Тим разом – із знаменитою “Нічною піснею мандрівника” Й.-В. Гете:

*Über allen Gipfeln
Ist Ruh,
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch
Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch.
Гору озормає*

Спокій,
 Тиша безкрая
 У млі глибокій,
 Ніби покров густий.
 Не чути ані пташини.
 Діждись хвилини -
 Спічнеш і ти.

(переклав Г. Кочур)

У Гайне – погляд знизу вверху (від течії Райну – й до осяяного сонцем гірського шпиля); у Гете, навпаки: від уже темних гірських шпилів – у ще густіші сутінки, до гірського підніжжя, до дерев, до уявного мандрівника, який десь там, унизу. І в того, й у того – виразний “темний” звукопис на “u” (а що воно темне – те “знає” й дитина на руках: прочинімо двері у темне приміщення – вона скаже не “i”, не “o”, не інший якийсь звук, а лише, склавши ротик трубочкою, – “у-у-у...”): у Гете те “u” – впродовж усієї мініатюри (десять разів повторене), у Гайне – шість разів, у перших, де мова про сутінки, двох рядках (про “u” в дієслові “funkelt” – згодом). Щодо алітерації, то у Гайне, напевно ж, звернемо увагу на часто повторюване “i” (належить, як і “r”, до “пливких”): fließt der Rhein – пливе Райн. У третьому рядку (як і в початковому – у Гете) домінує, під наголосом, високе (“готичне”) “i”: “Der Gipfel” – *верх*.

Серед пов’язаних із живописом висловів був в античних і такий: “Ultimam manum imronege” – *востаннє торкнутись рукою*. Маляр (уявімо собі нашу строфу картиною), завершивши роботу, озирнувши свій твір, ще раз торкається пензлем полотна – акцентує якусь особливо важливу деталь, мовби “озвучує” всю картину, оживляє її. У нашому випадку цей доторк, очевидно, – до шпиля гори (der Gipfel des Berges). Він, той шпиль, funkelt (зблискує) – дієслово, що не тільки римується, але майже повторює попереднє dunkelt (смеркає). Дехто саме з тієї причини вважає цю риму невдалою, мовляв – граматична, нецікава. Насправді ж саме ця рима є окрасою строфи, засвідчує обізнаність автора з класичною поетикою, зокрема, не раз уже згадуваного тут Горація, майстра звукових і зорових контрастів: зблиск сонця на шпилі гори посилюється у Гайне контрастом (смерк – зблиск): dunkelt – funkelt (так, скажімо, у самому центрі свого “Пам’ятника” (Exegi monumentum), тиху ходу весталки Горацій увиразнює лунко скандованим віршем: scandet cum tacita virgine pontifex). В оригіналі – зблиск сфокусований (зблискує *шпиль* гори), у перекладі – розсіяний: на *шпилях* гірських. Там – образ, тут – втрата образу. Там – останній доторк до полотна, тут того доторку не бачимо. У перекладі, до того ж, немає самого зблиску: *грати* може вранішній, веселий, промінь (хтось, скажімо, *весело* грає очима), а не вечірній, прощальний. А ще зіставмо вже обговорювану риму “funkelt – dunkelt” і, ледве чи цікаву чимсь, – “смеркає – грає”. Так само й з другою парою рим. Нічим не примітні, наче втяті, в перекладі (“гірських – затих”), – і такі ж глибокі, багаті звуковими асоціаціями, в оригіналі (Rhein – Schein). Римовані слова наче рідняться між собою, збагачують одне одного: назва ріки перегукується з прикметником “rein” (*чистий*), отже, – й зі світлом (Schein).

А от в українському варіанті римовані слова (“гірських – затих”) споріднились не на користь для перекладу. Бо “гірських”, щойно про це мовлено, порушило цілісність образу, “збило” його камертон, а дієслово “затих” (“Рейн затих”), – це

ще більша втрата: те дієслово затерло присутню тут важливу тему часу (згадаймо: “Час рікою пливе”). Рейн *не затих* – він спокійно *пливе* (“тихо-тихо свою хвилю котить” – так і про Дунай співаємо). І цей вірш, плинний і мелодійний, викликає особливі емоції. Гляньмо ще раз на другий рядок “Нічної пісні мандрівника” (“Ist Ruh”) – і відчуємо цю ж тяглість (*ruhig fließt...*), цей же, до людини звернений, голос природи: “Прислухайся душею до моїх ритмів, спочинь”...

В обговорюваній строфі є рядок, який, щоб його озвучити, вимагає від читача (декламатора) особливої душевної уваги. Це – четвертий рядок, у якому лиш одне слово: *Im Abendsonnenschein*; слово, що поєднало у собі три поняття: вечір, сонце, світло. Поєднавши – стало володарем, героєм цієї строфи. Врочисті й тихі, як саме надвечір’я, три спондеїчні стопи (– – | – – | – –)... Магія надвечір’я, коли все купається у прощальній усмішці сонця, коли самі собою спливають із уст слова: “Світе ясний! Світе тихий!”... Десь там, де нижній зріз “картини”, – більше чутний, аніж видний, Райн, який нагадує людині про одвічний плін і ріки, й часу. Вище – та особливо солодка ясність. Солодка, бо тікає разом із призахідним, що ось-ось торкнеться обрію, вечірнім сонцем. При верхньому зрізі найвище – саме той шпиль (найвищий шпиль!) гори, який, здається, задля того й виструнчився, щоб сонце могло передати нам своє, на всю ніч, – “прощай”... З тієї вечірньої ясності, якій так щедро вділило місця розлоге німецьке слово, в нашому перекладі залишився лише “вечірній промінь”...

Кажуть ще так: “Поезія – картина, яка промовляє” (*pictura loquens*). Картина, яка прагне бути озвученою живим голосом. В античні часи (десь до IV ст. після Р. Х.) кожна поезія таки промовляла – її відтворював живий голос читача (звідси й така увага стародавніх до кожного звуку, такий чар звукопису). Потім прийшло читання подумки, і “картина, яка промовляє” далеко не завжди промовляла всіма своїми барвами. Що вже казати про нинішні квапливі часи (дитина читає... під секундомір!) – не вельми уважно до поетичного слова технізовану добу?..

Кажуть: “Поезія – то єдність звуку і сенсу”. Спробуймо озвучити німецький першотвір – і погодимося з тим визначенням. Годі заперечити й те, що строфа із “Лорелеї” (як і “Нічна пісня мандрівника”) належить до тих поетичних мініатюр, які вперто не піддаються озвученню іншою мовою: ніяк не вдається відтворити, власне, згадану єдність звуку й сенсу. Що ж бо, справді, пропонує український перекладач замість та “I”?.. Як домогтись тієї наповненості вірша (в німецькому вірші виразно проступає *довгота* голосних: *kühl, fließt, dunkelt, funkelt, ruhig...*). Що вже казати про “готичні” слова-образи: *Gipfel* (*Wipfel*) чи про обговорюване вже, розлоге й співуче, *Abendsonnenschein*?.. Можна погоджуватись чи не погоджуватись із висловленими тут міркуваннями, та все ж доведеться визнати, що в українському варіанті саме через те, що порушена єдність звуку й сенсу, втрачено поетичну *повноту* першотвору: багато можемо говорити про оригінал, небагато – про переклад (хіба що, повторимо, для увиразнення достоїнств німецького тексту). Не диво, що, спокушені тією “легкістю”, строфу із Гайне беруться перекладати навіть... учні. Одне слово, “спробує кожен / Скласти й собі щось подібне, легке...”, – згадаймо знову Горація... Але досить уже про ті нескінченні перекладацькі клопоти. Хіба що, випереджуючи здивованість читача, зауважимо: з подібними ліричними мініатюрами (скажімо, й з “Осінньою піснею” Поля Верлена) годі

впоратись не тому, що українська мова вбогіша, аніж мова оригіналу, а тому, що вона інша; так і чужомовний перекладач не дасть собі ради з тим чи тим україномовним твором. Немає “забобону неперекладності” (так назвав свою статтю київський перекладознавець Віталій Радчук) - є реальна неперекладність конкретних поетичних творів (це, звісно, не виключає спроб перекладу; до однієї з них ми й спробували приглянутись)...

* * *

З чого почали – до того й повернімося. А почали ми з уявної антології “надвечірніх” віршів. Намітили й часові рамки: започаткував би (ми вже згадували), мабуть, Вергілій... Врешті, мандруючи духовними просторами Європи, добираючи квіти для свого букета (“антологія” – *збір квітів*), упорядник зробив би для себе несподіване відкриття: що ближче до нинішньої доби, то рідше тих квітів, майже їх немає... Та звідки й взятися їм? І не тільки тому, що в минулому залишилася пора романтизму, – *обрійв* не бачить міська, заклопотана, людина, отже, – й західного сонця. Добре, коли місто має свої пагорби, а ще, як у Львові, – Замкові пагорби; на самому копці – металева щогла для прапора. На ній, при погідній днині, сонце й прощається з містом – зблискує, щоправда, не золотом, а сріблом. Зате на міській ратуші таки визолочує римські цифри годинника. Визолочуючи – й думку разом із настроєм навіває, наприклад, ось таку:

*Вже западаючи, з-за Юрського хреста,
Зирнуло сонце на міський годинник –
Зазолотились цифри на хвилину,
Безмовно мовивши:*

*З нас кожна –
золота...*